

ŘÍMSKÉ DĚDICKÉ PRÁVO JAKO INSPIRACE SOUČASNÉHO DĚDICKÉHO PRÁVA¹

Adam Talanda – Iveta Talandová

1 Úvod

Současné soukromé právo celé kontinentální Evropy, a tedy i České republiky, má svůj základ v římském soukromém právu a právní vědě, které se dále rozvíjely i po zániku Římské říše.² Vliv římského práva se projevuje především v právu majetkovém, mezi které se řadí i dědické právo, které bývá označováno za nejpropracovanější část římského práva. Vyvinulo se velmi brzy, když už v Zákoně XII desek z 5. století př. n. l. je mu věnována pozornost.³ Tento zákon přitom kodifikoval jinak už dříve platné obyčejové právo, takže normy dědického práva v něm obsažené jsou mnohem starší. Římské dědické právo bylo od počátku založeno na určitých hodnotách a principech, které přetrvaly po celou dobu existence římského státu, některé až do dnešních dnů. Tyto principy se udržely i přes nutné vývojové změny dědického práva, a přestože z nich byly činěny výjimky, nebyly principy dědického práva zrušeny a byly považovány za důležitý základ práva a dědické právo pak bylo důležitou součástí života Římanů. Důležitost dědického práva v systému římského práva se projevuje také v tom, kolik prostoru mu bylo v práv-

¹ Příspěvek je dílčím výstupem projektu IGA_PF_2017_011 „Problematika univerzální sukcese v dědickém právu“ – Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta, a projektu IGA_PF_2017_012 „Nepominutelný dědic a jeho postavení v řízení o pozůstalosti“ – Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta. Jeho autoři jsou interními doktorandy na Katedře soukromého práva a civilního procesu Právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

² K vlivu římského práva a římské právní vědy viz URFUS, Valentin: *Historické základy novodobého práva soukromého*. 2. vyd. Praha 2001.

³ Zákon XII desek (Lex duodecim tabularum) z let 451 až 450 př. n. l. byl nejstarší římskou kodifikací práva a obsahoval právní pravidla obyčejového práva, která byla sporná, nejasná nebo nová. Účelem pořízení zákona bylo zamezit zneužívání nejasných norem obyčejového práva ze strany patricijů na úkor plebejů. Zákon zachycený na dvanácti deskách byl vystaven na fóru, aby se s ním každý mohl seznámit. Za vpádu Gallů okolo roku 390 př. n. l. byly desky zničeny požárem a již nebyly obnoveny. Text zákona byl formulován jasně, avšak byl značně kazuistický (věnoval se jednotlivostem, jen málo zobecňoval), což je pak pro římské právo typické. Zákon XII desek byl respektován, děti se ho ve škole učily jako básničku a ještě po šesti stoletích k němu právníci psali komentáře. Do dnešní doby se dochovaly právě jen část citace zákona. KINCL, Jaromír – URFUS, Valentin – SKŘEJPEK, Michal: *Římské právo*. Praha 1995, s. 14–16; BARTOŠEK, Milan: *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*. Praha 1988, s. 255–256.

nických dílech věnováno. Ve slavné učebnici římského práva ze 2. století, v Gaiových institucích,⁴ byla dědickému právu věnována celá jedna třetina díla.⁵ Digesta, nejslavnější a monumentální sbírka římského práva z 6. století, rozdělená do 50 knih,⁶ věnuje dědickému právu asi jednu čtvrtinu svého objemu.⁷ Důležitost dědického práva pro život římských občanů⁸ lze ilustrovat

⁴ Gaiovy instituce (*Gai Institutiones*) ze 2. století n. l. byly učebnicí římského práva sepsanou přístupným jazykem. Text učebnice se z velké části dochoval až do dnešní doby, a to i jako fragmenty v jiných dílech. Mezi ostatními autory nebyl Gaius ve své době příliš uznáván a byl spíše druhořadý a nepřilíh originální právník, v praxi však byla jeho učebnice užívána a od 4. století byl považován za jednoho z pěti nejslavnějších autorů. Gaius byl literárně velmi plodný a sepsal též komentář k Zákonu XII desek. Označení „instituce“ (*institutiones*) bylo v Římě obvyklým názvem pro učebnice. O Gaiovi a jeho životě pak nejsou z pramenů známy téměř žádné informace, i jeho jméno je nejasné, když se jedná jen o křestní jméno, pod kterým byl Gaius citován i pozdějšími římskými autory, přestože obvyklé bylo uvádění přídomků (*cognomin*). KINCL, Jaromír: *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň 2007, s. 12–23.

⁵ DAJCZAK, Wojciech – GIARO, Tomasz – LONGCHAMPS DE BÉRIER, Franciszek: *Právo římské. Základy soukromého práva*. České vydání Petr Dostálík. Olomouc 2013, s. 37.

⁶ *Digesta* neboli *Pandekty* (*Digesta seu Pandectae*) byla sbírka římského práva vyhlášená jako zákoník římské říše roku 533 našeho letopočtu východořímským císařem Justinianem. *Digesta* byla monumentální kompilací ze spisů klasických římských právníků, které byly pozměňovány (interpolovány) podle potřeb v době sestavování *Digest*. Skládají se z 50 knih, každá kniha (vyjma knih 30 až 32) se dělí na tituly věnované určitému okruhu práva podle svého nadpisu, tituly se skládají z jednotlivých fragmentů, které jsou výňatky z děl klasických právníků, podle nichž jsou také označeny, a ty se dále dělí na paragrafy (citace *Digest* pak obsahuje označení knihy, titulu, fragmentu a paragrafu, případně též označení původního právníka a jeho díla, které je převzato). Vedle *Digest* byla na pokyn císaře Justiniana vypracována ještě další právnícká díla, a to *Instituce* (učebnice práva z roku 533), *Codex* (sbírka císařských konstitucí z roku 534 n. l.) a pozdější *Novelly* (novelizace zákonů). *Digesta, Instituce a Codex* (někdy též s *Novellami*) jsou od 16. století označovány jako *Corpus Iuris Civilis* (podle souborného vydání Dionysia Gothofreda z roku 1583). KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: c. d., s. 14–16; SKŘEJPEK, Michal (ed.): *Digesta seu Pandectae. Digesta neboli Pandekty*. Praha 2015, s. 12–23.

⁷ DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: c. d., s. 37.

⁸ Při uvažování o římském právu je třeba si uvědomit, že propracované římské právo bylo a dodnes je právem rozšířeným do velké části světa, avšak po dlouhou dobu trvání římského státu byla subjektem (římského) práva jen relativně malá skupina osob. Subjektem práva byly pouze osoby s určitým statusem, a to osoby svobodné (*status libertatis*), které byly římskými občany (*status civitatis*) a které nebyly závislé na jiném členu rodiny (*status familiae*). Odlišné postavení měly osoby podřízené moci otce rodiny, cizinci, propuštěnci nebo otroci, kteří měli omezenou nebo žádnou způsobilost k činům a právům. Způsobilost k právům v římském právu se odlišovala od způsobilosti k činům, kterou mohly mít i osoby nezpůsobilé k právům, a naopak nemusely ji mít všechny osoby způsobilé k právům. Ve starších dobách často vyžadované přísné formální náležitosti a důraz na přesné slovní formulace před svědky měly v římském právu význam, když se téměř všichni Římané způsobili k právům a právním činům znali a provedená jednání je zavazovala také morálně. Z dnešního pohledu nedostatečně

také známým výrokem římského spisovatele a politika Catona staršího, který prý ve svém životě litoval pouze tří věcí: že svěřil tajemství své ženě, že k cestě použil loď, když mohl jít pěšky, a že byl celý jeden den bez závěti.⁹

Římské dědické právo bylo postaveno na dále uvedených principech, které vyjadřovaly samotné hodnoty dědění. Těmito hodnotami bylo zachování kontinuity lidského snažení pro případ smrti, udržení právní jistoty, ochrana projevené vůle zemřelého a ochrana rodinných vazeb. K naplnění hodnot dědění tak především bylo nutné podle vůle zemřelého nalézt dědice, který zabezpečí povinnosti zůstavitele v majetkové i nemajetkové oblasti.¹⁰ Uvedené hodnoty a principy dědického práva přetrvaly až do současné úpravy dědického práva, přestože mnohdy s četnými výjimkami. V dalším textu jsou římskoprávní principy představeny a srovnány se současným českým dědickým právem.

2 Princip zachování hodnot

Nejdůležitějším principem, který vůbec podmiňuje existenci dědického práva, je princip zachování (majetkových) hodnot. Ten právě vyjadřuje kontinuitu, tedy staví užitek živých nad práva či pocty zemřelého, chce zachovat majetek zemřelého pro živé. K tomuto principu, jakkoli se dnes jeví jako samozřejmý, se musela společnost propracovat z dob, kdy vše, co patřilo zemřelému, bylo s ním pohřbíváno, přičemž se mnohdy jednalo nejen o předměty, ale i o zvířata, manželky nebo otroky. V dnešní době je tento princip zachování hodnot v evropské právní kultuře brán jako samozřejmý, ale některé kultury či národy ještě nedávno dodržovaly zvyk pohřbívání majetku se zemřelým.¹¹

pouhé slovní formulace právních jednání tak byly tehdy perfektně dostačující. V průběhu času se pak odlišné postavení různých skupin osob stíralo, stejně jako se především pod vlivem praetorů zjednodušovalo právo. KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: *c. d.*, s. 55 an.; SKŘEJPEK, Michal: *Poodkryté tváře římského práva*. [Sine loco] 2006, s. 173–175; VÁŽNÝ, Jan: *Nauky všeobecné. Soustava práva římského, díl I*. Brno 1946, s. 17–19.

⁹ LONGCHAMPS DE BÉRIER, Franciszek: *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*. Warszawa 2011, s. 24.

¹⁰ Tamtéž, s. 53–54.

¹¹ TILSCH, Emanuel: *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací vědy právní*. Část I. Editor Ondřej Horák. Praha 2014 (reprint), s. 9–13; SALÁK, Pavel: *Testamentum militis jako inspirační zdroj moderního dědického práva*. Brno 2016, s. 11–13.

3 Princip universální sukcese

Dalším principem typickým pro římské dědické právo je princip universální sukcese,¹² tedy že dědění znamená nastoupení do veškerých práv a povinností zůstavitele, do postavení zůstavitele. Dědic měl být pokračovatelem zůstavitele téměř ve všech oblastech¹³ včetně postavení otce rodiny a udržovatele rodinného kultu. Římané tak nechápali dědění jako pouhý přechod majetku, naopak, dědic se dostával do postavení zůstavitele a teprve jako důsledek tohoto postavení mohlo dojít k přechodu majetku, což však nebylo nezbytně nutné. Dědicem byl i ten, kdo žádný majetek nenabyl. Protože majetek nehrál roli, bylo pro Římany samozřejmé, že děděním přecházely na dědice také všechny dluhy, které pak musel platit. Charakter dědického práva se postupem času a změnami ve společnosti vyvíjel a otázka majetku začínala být při dědění tím hlavním. V 6. století, v době vydání justiniánských *Digest*, pak mělo dědění už téměř výlučně majetkový charakter a došlo tak k zavedení možnosti omezení povinnosti hradit dluhy zůstavitele dobrodiním inventáře, tedy soupisem pozůstalosti.¹⁴ Princip universální sukcese platil však nadále, jen mohl být ohledně povinnosti hradit dluhy omezen. Výjimku v povinnosti hradit dluhy zůstavitele pak tvořili vojáci, kterým bylo už před zavedením dobrodiní inventáře umožněno hradit dluhy jen do omezené výše.¹⁵ Universální sukcesí se tak rozumělo nastoupení dědice do postavení zůstavitele, a proto bylo v Římě vhodné a také časté, že zůstavitel v závěti určil jediného dědice jako svého nástupce, a ostatním příbuzným zanechal majetek v podobě odkazů.¹⁶

¹² Vyjádření principu universální sukcese lze nalézt v *Digestech* (D. 50, 17, 62): „Hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius quod defunctus habuerit.“ (Dědictví není nic jiného než nastoupení *in universum ius*, jež příslušela zemřelému). DOSTALÍK, Petr: *Dědická instituce jako základní obsahová náležitost testamentu*. Časopis pro právní vědu a praxi, 3, 2012, roč. 20, s. 276.

¹³ Některá práva a povinnosti zůstavitele na dědice nepřecházela, jako např. postavení manžela, osobní služebnosti, užívací a požívací práva, osobní privilegia nebo držba. VANČURA, Josef: *Úvod do studia soukromého práva římského*. Díl II. Praha 1923, s. 430–431; DOSTALÍK, Petr: *Dědická instituce jako základní obsahová náležitost testamentu*. Časopis pro právní vědu a praxi, 2012, roč. 20, č. 3, s. 276.

¹⁴ Při uplatnění dobrodiní inventáře (*beneficium inventarii*) byl proveden soupis pozůstalosti a dědic měl povinnost hradit dluhy zůstavitele jen do výše hodnoty majetku uvedeného v soupisu. Bez uplatnění dobrodiní inventáře hradil dědic dluhy zůstavitele v neomezené výši. KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: *c. d.*, s. 299.

¹⁵ SALÁK, Pavel: *Testamentum militis jako inspirační zdroj moderního dědického práva* (dále jen *Testamentum militis*). Brno 2016, s. 266–268.

¹⁶ Odkazem nebo také legátem zůstavitel nějaké osobě (odkazovníkovi, legatárovi) přesně stanovenými slovy zanechal z dědictví určitý majetek, zpravidla jednotlivou věc. Odkazovník

Princip universální sukcese přetrval až do dnešního dědického práva, kde se dědění také označuje za universální sukcesí. Toto označení však není zcela přesné, když dědění sice dochází k přechodu všech způsobilých práv a povinností ze zůstavitele na dědice najednou,¹⁷ ale oproti římskoprávnímu pojetí se jedná jen o zlomek práv a povinností, která dědění přecházejí. Předně dnešní dědické právo je výlučně majetkovou záležitostí, a to až do té míry, že pokud zůstavitel nezanechal žádný majetek nebo zanechal jen majetek nepatrné hodnoty, k dědění vůbec nedojde.¹⁸ Dále mnohá majetková práva přecházejí mimo dědění.¹⁹ Po vzoru římského práva však zůstala zachována neomezená povinnost hradit dluhy zůstavitele, kterou je možno limitovat výhradou soupisu, tedy odrazem římskoprávního dobrodiní inventáře.²⁰ Tento stav však byl již za první republiky kritizován romanistou Janem Vážným, který upozorňoval na to, že neomezená povinnost hradit dluhy zůstavitele v Římě existovala proto, že původně byl majetek jen vedlejší, a že pokud by byl v římském dědickém právu majetek tím hlavním, byla by povinnost hradit dluhy po vzoru jiných římskoprávních principů omezena.²¹ Určitým projevem universální sukcese a římskoprávního nemajetkového pojetí dě-

neměl postavení dědice, pouze nabýval majetkový prospěch a neměl povinnost hradit dluhy. Rozhodovací praxí se pak vyvinuly fideikomisy, které měly podobný charakter, ale bylo jimi možno zanechat i celý majetek. KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: c. d., s. 304 an.

¹⁷ § 1475 zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku (dále jen „občanský zákoník“), stanoví, že dědické právo je právo na pozůstalost, a že pozůstalost tvoří celé jmění zůstavitele, kromě práv a povinností vázaných výlučně na jeho osobu, ledaže byly jako dluh uznány nebo uplatněny u orgánu veřejné moci.

¹⁸ Nezanechá-li zůstavitel žádný majetek, nebo zanechá-li jen majetek nepatrné hodnoty, řízení o pozůstalosti bude zastaveno ve smyslu § 153 nebo § 154 zákona č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních (dále jen „zákon o zvláštních řízeních soudních“), a případný majetek nepatrné hodnoty se vydá osobě, která se postarala o pohřeb zůstavitele. Nabytí majetku nepatrné hodnoty vypravitelem pohřbu není dědění a má sloužit k pokrytí vynaložených nákladů (výše hodnoty majetku, který lze považovat za majetek nepatrné hodnoty, není určena žádným právním předpisem a v praxi se pohybuje nejvýše asi do 30 000 Kč). V takovém případě vůbec nemusí být zjišťováni dědicové, když k dědění nedochází.

¹⁹ Mimo dědění přechází např. mzdové a platové nároky do určité výše, nemocenské dávky, dávky státní sociální podpory nebo právo na pojistná plnění. SVOBODA, Jiří – KLIČKA, Ondřej: *Dědické právo v praxi*. Praha 2014, s. 133 an.

²⁰ § 1706 občanského zákoníku stanoví, že uplatnil-li dědic výhradu soupisu, hradí dluhy zůstavitele do výše ceny nabytého dědictví.

²¹ Vážný poukazoval na to, že jakmile se v římském dědickém právu postupem času stával hlavní složkou dědění přechod majetku, byla povinnost hradit dluhy omezována různými instituty, třebaže se Římané neodvázili přímo popřít samotný tradiční princip neomezené povinnosti hradit dluhy. Vážný tedy pro moderní dědické právo navrhoval omezení povinnosti hradit dluhy zůstavitele jen do výše hodnoty majetku pozůstalostí, což u nás později platilo za účinnosti zákona č. 141/1950 Sb., občanského zákoníku, a zákona č. 40/1964 Sb.,

dění pak může být také současná úprava odmítání či neodmítání dědictví, podle které se má dědic k odmítnutí či neodmítnutí dědictví vyjádřit bez ohledu na to, zda je mu znám rozsah pozůstalosti.²² Z praktických důvodů se však v praxi poučení o dědickém právu odkládá do doby, kdy je znám rozsah pozůstalosti.

4 Princip autonomie vůle

Princip autonomie v dědickém právu se vztahuje především ke svobodě vůle zůstavitele a lze ho rozdělit na dvě oblasti. Na právo zůstavitele rozhodnout o dědici a o svém majetku pro případ smrti a tuto svou vůli kdykoliv změnit,²³ a dále na respekt k zůstavitelem projevené vůli při výkladu posledního pořízení po smrti zůstavitele.²⁴ Možnost pořídit pro případ smrti a respekt k projevené vůli se v Římě rozvinuly velice brzy a byly preferovány před děděním ze zákona, což souvisí také s principem universální sukcese. Každý římský občan měl nejprve neomezenou možnost pořídit pro případ smrti, ovšem později byla pořizovací volnost z různých důvodů omezována, ať už se jednalo o ochranu rodiny nebo o ochranu státních zájmů. Princip autonomie vůle však přetrval a každý mohl o svém majetku pořídit, ale musel při tom dodržet přísné formální náležitosti kladené na pořízení pro případ smrti, přičemž v Římě se zpočátku pořizovalo v ústní formě a případný písemný záznam měl jen podpůrnou funkci, až později se vyvinuly písemné testamenty.²⁵ Římská zásada pořizovací volnosti a možnost zůstavitele kdykoliv pořízenou závěť zrušit pak znamenaly, že zásadně nebylo možné pořídit společnou závěť více osob, dědickou smlouvu nebo se zavázat k pořízení či

občanského zákoníku, tedy do roku 2014. VÁŽNÝ, Jan: *Pojem práva dědického a účelnost jeho dnešní struktury*. Právní obzor, 6, 1923, s. 100–101.

²² Podle § 164 zákona o zvláštních řízeních soudních vyrozumí soud o dědickém právu každého, o kom lze mít podle dosavadních výsledků řízení za to, že je zůstavitelovým dědicem. Předchozí seznámení dědice s rozsahem pozůstalosti není vyžadováno.

²³ Vyjádření pravidla odvolatelnosti poslední vůle lze nalézt v *Digestech* (D. 34, 4, 4): „Ambulatoria est enim voluntas defuncti usque ad vitae supremum exitum.“ (Vůle zůstavitele může být změněna až k poslednímu okamžiku jeho života). DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 51.

²⁴ Vyjádření pravidla respektu k projevené vůli zemřelého lze nalézt již v *Zákoně XII desek* (T. 5, 3) i v *Digestech* (D. 50, 16, 120): „Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto.“ (Jak rozhodl naložit se svým majetkem a ohledně opatrovnictví nad svými věcmi, to ať je podle práva). DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 51.

²⁵ KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: *c. d.*, s. 266–267, 275–280.

nepořízení závěti. Výjimku v této oblasti tvořilo darování pro případ smrti²⁶ a určitá forma dědické smlouvy mezi vojáky.²⁷

O respektu k vůli zůstavitele svědčí také výrok slavného řečníka Cicerona, který uvedl: „Ve veřejných záležitostech není nic hodno respektu více než zákon, v záležitostech soukromých neplatí nic více po právu než testament.“²⁸ Vůle zůstavitele tak byla pro dědické právo zásadní, a to až do té míry, že testament mohl být vyložen v souladu s vůlí zůstavitele i proti slovům použitým v testamentu.²⁹

Princip autonomie vůle přetrvál i do dnešního práva, přičemž je základním stavebním kamenem nejen dědického práva, ale celého soukromého práva. V dědickém právu se pak dnes prosazuje volnost zůstavitele pořídit pro případ smrti i respekt k projevené vůli.³⁰ Na projev vůle pro případ smrti také dnešní dědické právo klade přísné formální náležitosti,³¹ což je pocho-

²⁶ Darování pro případ smrti bylo zvláštním institutem, který fungoval v dobách, ve kterých nemělo římské dědické právo majetkovou povahu. Později bylo darování pro případ smrti postaveno na roveň odkazům podle dědického práva. Blíže TALANDA, Adam: *Darování pro případ smrti*. In: STLOUKALOVÁ, Kamila (ed.): *Soudobé reflexe římského práva: římské právo v moderních kodifikacích*. Praha 2015, s. 153–160.

²⁷ SALÁK, P.: *Testamentum militis*, s. 306–313; ČERNOCH, Radek: *Umožňuje římské právo uzavření dědické smlouvy?* Časopis pro právní vědu a praxi, 1, 2013, s. 51–54.

²⁸ Cicero, *Phillipicae* 2, 109: „In publicis nihil est lege gravior, in privatis firmissimum est testamentum.“ DĄCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 56.

²⁹ Také v *Digestech* (D. 50, 17, 12) byl zakotven právní princip: „In testamentis plenius voluntates testantium interpretamur.“ („Testamenty se vykládají jen a jen podle vůle zůstavitelů“). Dokladem důležitosti zjištění opravdové vůle zůstavitele při výkladu závěti pak může být též soudní spor z roku 93 př. n. l. zmiňovaný Ciceronem a známý jako „Causa Curiana“. Zůstavitel tehdy v obavě z blízké smrti sepsal závěť a za svého dědice povolal své dosud nenarozené dítě, tedy nascitura. V závěti pak nařídil pupilární substituci, tedy svému dědici, u něhož měl obavu, že by se nemusel dožít plnoletosti, ustanovil dědice, a to muže jménem Curius. Zůstavitel přitom jasně nechtěl, aby se jeho majetek dostal jeho příbuzným, kteří by jako zákonní dědicové dědili po něm i po jeho nenarozeném synovi. Zůstavitel brzy zemřel a po jeho smrti se ukázalo, že jeho žena nebyla těhotná a neexistovalo tedy jeho dítě jako dědic. Spor se pak vedl o to, zda mají dědit dědicové ze zákona, nebo Curius jako dědic zmíněný v závěti. Ze slov závěti pak vyplývalo, že by měli dědit dědicové zákonní, když dědic ze závěti, tedy nenarozené dítě, nikdy neexistoval a těžko tak po něm mohl jako další v řadě dědit Curius. V bitvě mezi slovy a vůlí nakonec zvítězil výklad podle vůle zůstavitele, a tedy se dědicem stal Curius. DĄCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 55–56. Blíže viz DOSTALÍK, Petr: *Causa Curiana – i slavní právníci prohrávají spory*. Bulletin advokacie, 1–2, 2010, s. 65–68.

³⁰ Autorům je však z vlastní právní praxe známo, že v dnešní době již neplatí, že každý občan má svou závěť, jak tomu bylo u Římanů. Naopak v dnešní době většina lidí závěť nezanechá a nastává dědění ze zákona. Důvodem může být i pověrčivost nebo představa, že závěť je jen pro bohaté.

³¹ Formu závěti upravuje § 1532 až § 1550 občanského zákoníku. Závěť musí být zásadně písemná, a to buď ve formě soukromé listiny, nebo ve formě veřejné listiny. Soukromou listinou je

pitelné vzhledem k následkům, které se k testamentu vážou, a také vzhledem k tomu, že zůstavitel je v době výkladu testamentu již po smrti a nemůže zasáhnout. Výklad testamentu pak i dnes záleží na zjištění opravdové vůle zůstavitele,³² avšak úprava dědického práva v některých případech připouští, aby se dědicové dohodli i odlišně od projevené vůle.³³ Dnešní dědické právo pak také stojí na zásadě, že závěť lze pořídit jen samostatně a kdykoliv ji lze odvolat, ale zároveň je připuštěno i darování pro případ smrti a dědické smlouvy, tedy právní jednání, která jsou jednostranně neodvolatelná.³⁴

5 Princip výlučnosti dědických titulů

Výlučnost dědických titulů ve starém Římě znamenala nemožnost kombinace dědění ze závěti a ze zákona, přičemž preferováno bylo dědění ze závěti.³⁵ Toto pravidlo zřejmě souviselo s úctou k projevené vůli zůstavitele jako otce rodiny, se zásadou universální sukcese, a tedy se snahou o co nejmenší počet dědiců, a dále značně zjednodušovalo dědění. V *Digestech* se uvádí, že tyto dva dědické tituly nemohou nikdy působit vedle sebe, protože je mezi nimi přirozený zápas.³⁶ Přestože toto pravidlo přetrvávalo dlouho do středověku, už v době římského státu z něj existovaly výjimky, z nichž zřejmě nejdůležitější je vojenský testament, vedle kterého mohlo k dědění části pozůstalosti dojít také ze zákonné posloupnosti, což bylo dáno obecně zvláštním posta-

zavěť sepsaná a podepsaná vlastnoručně zůstavitelem, nebo závěť sepsaná jinak než vlastnoručně a vlastnoručně zůstavitelem podepsaná a potvrzená svědky. Veřejnou listinou je notářský zápis. Závěť je možno pořídit také ústně před svědky, a to v konkrétně vyjmenovaných situacích a za specifických podmínek, přičemž ústní závěť je výjimkou.

³² Podle § 1494 občanského zákoníku je závěť třeba vyložit tak, aby bylo co nejvíce vyhověno vůli zůstavitele.

³³ § 1693 a § 1694 občanského zákoníku uvádí situace, kdy se dědicové mohou o rozdělení dědictví dohodnout i jinak, než zůstavitel uvedl v závěti.

³⁴ Darování pro případ smrti je upraveno v § 2063 a dědické smlouvy v § 1582 až § 1593 občanského zákoníku. Ani jeden z institutů není v současné době v praxi příliš často využíván.

³⁵ Vyjádření zásady výlučnosti dědických titulů zní: „Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest.“ (Nikdo nemůže zemřít tak, aby povolal dědice k dědění zčásti testamentem, zčásti ze zákona). Tuto zásadu lze nalézt v *Digestech* (D. 50, 17, 7), třebaže vyjádřenou jinými slovy (viz další poznámku). DĄJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: c. d., s. 47; SALÁK, P.: *Testamentum militis*, s. 272 an.

³⁶ D. 50, 17, 7: „Ius nostrum non patitur eundem in paganis et testato et intestato decessisse: earumque rerum naturaliter inter se pugna est ‚testatus‘ et ‚intestatus‘.“ (Naše právo nedovoluje občanu, aby zemřel částečně s testamentem, částečně intestátně, neboť mezi „testatus“ a „intestatus“ je přirozený rozpor.) SALÁK, P.: *Testamentum militis*, s. 273.

vením vojáků. Další výjimkou byla posloupnost proti testamentu, jestliže byl testament neplatný, a do určité míry také zřizování fideikomisů.³⁷

Princip výlučnosti dědických titulů se do dnešního práva nedochoval, a naopak se připouští dědění na základě více dědických titulů vedle sebe.³⁸ Prosadila se tedy výjimka z původní římskoprávní zásady, avšak samotná zásada je často v literatuře³⁹ zmiňována jako představení dvou základních způsobů dědění.

6 Princip nezměnitelnosti osoby dědice

Princip nezměnitelnosti osoby dědice⁴⁰ měl v Římě za následek, že stal-li se někdo dědicem, nemohl později přestat být dědicem. To mělo význam především v tom, že zůstavitel nemohl v pořízení pro případ smrti ustanovit dědice s rozvazovací podmínkou nebo s určením času. Tento přístup byl logický s ohledem na zásadu universální sukcese a povahu dědění jako nastoupení do právního postavení zůstavitele. Objevil-li se tak po nastoupení dědice další majetek nebo dluhy, zůstával dědic stále stejný. Výjimka pak byla opět připuštěna u vojenského testamentu, kde bylo možno ustanovit dědice i jen na určitou dobu.⁴¹

Nezměnitelnost osoby dědice přetrvala do dnešního dědického práva jen částečně. Platí sice, že pokud někdo prohlásí, že dědictví odmítá nebo neodmítá, tak nemůže své prohlášení změnit a dědicem zůstává i tehdy, pokud se dodatečně objeví nový majetek nebo nové dluhy.⁴² Je však dnes možné, aby zůstavitel povolal dědice k dědění i jen na omezenou dobu nebo do okamžiků-

³⁷ Tamtéž, s. 274–278.

³⁸ § 1476 občanského zákoníku výslovně připouští dědění na základě více různých dědických titulů vedle sebe, tedy na základě dědické smlouvy, závěti i zákona. Je také možné, aby došlo k dědění podle více závětí téhož zůstavitele, které vedle sebe mohou alespoň částečně vzájemně obstat dle § 1576 občanského zákoníku.

³⁹ Např. RADVANOVÁ, Senta – ZUKLÍNOVÁ, Michaela – KŘÍŽ, Jan, HOLCOVÁ, Irena – KŘEŠŤANOVÁ, Veronika – MIKEŠ, Jiří: *Občanské právo hmotné* 3. Praha 2009, s. 268; ČEŠKA, Zdeněk – KABÁT, Jozef – ONDŘEJ, Josef – ŠVESTKA, Jiří: *Občanský zákoník. Komentář*. Díl II. (§ 222 až 510). Praha 1987, s. 647; DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 47.

⁴⁰ Vyjádření zásady nezměnitelnosti osoby dědice: „Semel heres, semper heres“ („Jednou dědic, navždy dědic“), není výslovně v *Digestech* vyjádřeno, avšak lze ho z *Digest* (D. 28, 5, 89) dovodit. DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 58.

⁴¹ Tamtéž, s. 58–60.

⁴² Podle § 1489 občanského zákoníku se nepřihlíží k prohlášení, kterým někdo odvolá své dřívější odmítnutí nebo neodmítnutí dědictví.

ku splnění podmínky.⁴³ To má dnes smysl, když dědění je čistě přechodem majetkových práv a povinností a jeho podstatou už není nastoupení do postavení zůstavitele, jak tomu bylo v římském právu.

7 Princip rodinné solidarity

Princip rodinné solidarity znamenal omezení autonomie vůle zůstavitele. Zůstavitel jako otec rodiny měl sice moc nad členy rodiny, ale zároveň vůči nim měl i povinnosti. Vyvinula se tak formální práva nepominutelných dědiců, kterými byli dědicové vlastní a nutní podle zákonné dědické posloupnosti, tedy osoby podřízené otcovské moci zůstavitele, například zůstaviteli potomci jakkoliv vzdálení, manželka podrobená moci zůstavitele nebo osoby sešvagřené. Tito nepominutelní dědicové museli být v závěti zmíněni, tedy nesměli být opomenuti. Zůstavitel je mohl buď ustanovit za dědice, nebo je vydědit, přičemž syny musel vydědit jmenovitě, ostatní dědice stačilo vydědit všeobecným prohlášením. Zůstavitel nemusel vydědění odůvodnit, šlo jen o to je jmenovat, aby bylo jasné, že zůstavitel o dědicích věděl a byl si vědom svého rozhodnutí. V případě nedodržení povinnosti mohla nastat posloupnost proti testamentu a nepominutelní dědicové mohli dědit vedle testamentárních dědiců nebo i místo nich. Později se vyvinula materiální práva nepominutelných dědiců, nejprve jako morální povinnost zanechat nepominutelným dědicům nějaký majetek, od 2. století už jako právní pravidlo. Tak vzniklo právo na povinný díl ve výši určité části ze zákonného dědického podílu. Nedodržení povinného dílu pak opět mohlo vést k úplnému nebo částečnému zrušení závěti. V 6. století pak byly zavedeny taxativní důvody pro vydědění.⁴⁴

Princip rodinné solidarity přetrval i do dnešního práva a projevuje se složením zákonných dědických tříd a právy nepominutelných dědiců, kterými jsou dnes už jen potomci zůstavitele. Těmto musí zůstavitel zanechat určitou část pozůstalosti, a pokud jim jejich dědický podíl nezanechá, mohou nepominutelní dědicové žádat svůj povinný díl v penězích od dědiců.⁴⁵ Manželka

⁴³ Dědici lze stanovit podmínky, doložení času nebo příkaz dle § 1561 až § 1574 občanského zákoníku.

⁴⁴ KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M.: *c. d.*, s. 289–293.

⁴⁵ Povinný díl náleží podle § 1642 občanského zákoníku nezletilým potomkům zůstavitele ve výši tří čtvrtin jejich zákonného dědického podílu a zletilým potomkům zůstavitele ve výši jedné čtvrtiny jejich zákonného dědického podílu. Povinný díl může být zanechán v podobě dědického podílu nebo odkazu. Pokud není povinný díl zanechán, mají nepominutelní dědicové právo žádat povinný díl v penězích od dědiců (v takovém případě nemají nepominutel-

zůstavitele mezi nepominutelné dědice nepatří a nemá právo požadovat povinný díl, ale právní úprava na ni myslí alespoň společným jměním manželů, ze kterého má manželka po smrti zůstavitele zásadně nárok na polovinu majetku, a dále manželka nabývá vždy věci tvořící základní vybavení rodinné domácnosti.⁴⁶

8 Princip prospěchu nenarozeného dítěte

Nenarozené dítě bylo v římském dědickém právu a obecně v celém civilním právu považováno za existující, pokud se narodilo živé.⁴⁷ Takové nenarozené dítě, tedy nasciturus, mohlo být ustanoveno za dědice nebo s ním muselo být počítáno při vydědění.

Postavení nenarozeného dítěte, které bylo v době úmrtí zůstavitele již počaté a později se narodí živé, zůstává stejné jako v římském právu i dnes.⁴⁸ Na takové dítě se v dědickém právu hledí jako na způsobilého dědice.

9 Závěr

Římské dědické právo bylo ovládáno principy, které měly základ v tehdejší nahlížení na svět a ve společenském uspořádání. Dědické právo pak také úzce souviselo a vzájemně se ovlivňovalo s právem rodinným a právem věcným. Systém římského práva dědického a jeho principy byly propracované a vzájemně provázané, a není tedy zvláštností, že se staly vzorem pro současné dědické právo. Význam některých zásad i institutů dědického práva se od římských dob změnil a někdy až úplně obrátil, ale římské dědické právo a jeho principy stále zůstávají základem dnešní úpravy. Znalost římskopráv-

ní dědicové postavení dědiců, přestože jsou tak označováni). K postavení nepominutelných dědiců viz HORÁK, Ondřej: *Tzv. nepominutelný dědic v novém občanském zákoníku*. Právní rozhledy, 11, 2014, roč. 22, s. 381–386; TALANDA, Adam – TALANDOVÁ, Iveta: *Postavení nepominutelného dědice*. Právní rozhledy, 7, 2018, roč. 26, s. 229–236.

⁴⁶ Úprava společného jmění manželů je obsažena v § 708 až § 742 občanského zákoníku. Právo manžela na věci tvořící základní vybavení rodinné domácnosti je upraveno v § 1667 občanského zákoníku.

⁴⁷ Vyjádření principu prospěchu nenarozeného dítěte: „Nasciturus iam pro nato habetur, quotiens de commodis eis agitur“ (Počaté dítě se považuje za již narozené, pokud se jedná o jeho prospěch) se dovozuje z *Digest* (D. 1, 5, 26; D. 1, 5, 7; D. 50, 16, 231). DAJCZAK, W. – GIARO, T. – LONGCHAMPS DE BÉRIER, F.: *c. d.*, s. 60.

⁴⁸ Podle § 25 občanského zákoníku se na počaté dítě hledí jako na již narozené, pokud to vyhovuje jeho zájmům. Podmínkou je, že se dítě narodí živé.

ních souvislostí, třebaže se společenské uspořádání i nahlížení na svět výrazně změnily, může být důležitým vodítkem pro správné pochopení fungování dědického práva a jeho principů.

RESUMÉ

ŘÍMSKÉ DĚDICKÉ PRÁVO JAKO INSPIRACE SOUČASNÉHO DĚDICKÉHO PRÁVA

Římské dědické právo se vyvinulo velice brzy, už před 5. stoletím př. n. l., a bývá označováno za nejpracovanější součást římského práva, která byla postavena na určitých hodnotách a byla ovládána základními principy. Dědění bylo pro Římany důležitou součástí života, zprvu spjatou převážně s nemajetkovým postavením zemřelého jako otce rodiny a udržovatele rodinného kultu, avšak s vývojem společnosti se do popředí zájmu dostávala majetková složka dědění. Původní římskoprávní principy dědického práva však přetrvaly tyto vývojové změny a byly z nich případně činěny výjimky. Tyto principy pak měly tak pevný základ, že některé přetrvaly až do dnešního dědického práva, které z římskoprávní tradice vychází. Příspěvek prostřednictvím principů přibližuje charakter římského dědického práva a jeho proměny v dnešním českém dědickém právu.

Klíčová slova: dědické právo, římské právo, principy dědického práva

SUMMARY

ROMAN INHERITANCE LAW AS AN INSPIRATION OF CURRENT INHERITANCE LAW

Roman inheritance law developed quite early. Already before the 5th century it was labelled as the most detailed part of the Roman law, which was built on certain values and which was ruled by basic principles. Inheritance was an important part of life for Romans, initially connected to a non-material position of the deceased father and the holder of the homely cult, nevertheless with the development of the society, it was the material part of inheritance which became prevalent. The original Roman legal principles

of Inheritance law, however, remained through the evolutionary changes and they were alternatively made into exceptions. These principles were such firmly based that some of them survived in the current inheritance law. The study analyses those principles, through which it expounds the character of Roman inheritance law and its transformation in current Czech inheritance law.

Keywords: Inheritance law, Roman law, principles of inheritance law

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

JUDr. Adam Talanda
JUDr. Iveta Talandová
Šemberova 71/6
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: adam.talanda@gmail.com
e-mail: iveta.talandova@gmail.com